

Abpus sliekšņa: Viljams Džeimss par tīro pieredzi un mistiskajiem apziņas stāvokļiem

“Mistiskā pieredze nozīmē pilnīgu mūsu prāta pārveidi, mūsu ikdienišķo domāšanas un uztveres modu apvērsumu. Tā ir izpratne par augstāko realitāti, kas pārsniedz visus racionālos un konceptuālos ietvarus.”

(Anrī Bergsons)

Atslēgvārdi: Viljams Džeimss, mistiskās pieredzes fenomens, mistiskā apziņa, tīrā pieredze

Ievads

Mistiskās pieredzes problemātika saistījusi dažādu jomu pārstāvjus – teologus un filozofus, māksliniekus un mākslas teorētiķus, psihologus un psihoanalītiķus, teosofus un ezotēriķus. Neapšaubāmi, ka skatpunkti var būt (un ir) radikāli atšķirīgi, pārstāvot diahronisko (hronoloģisko) un sinhrono (nehronoloģisko) skatījumu, tāpat ļoti plašas ir termina jēgas variācijas. Tas liek jautāt: 1) Vai vispār pastāv universāla mistiskā pieredze, pamata pieredze, kas nav atkarīga no kultūrām un domāšanas tradīcijām? 2) Vai mistiskā pieredze(-s) sniedz patiesu (vai vismaz šķietami patiesu) ieskatu realitātē? Stenforda filosofijas enciklopēdijā atrodams mēģinājums aptveroši un iekļaujoši raksturot mistiskās pieredzes fenomenu: “Šķietami neapzināta apjauta vai nestrukturēta jutekliskā pieredze, kas ļauj iepazīt realitātes vai stāvokļus, netveramus ikdienišķajā pieredzē, ko sakārto jēdzieni, ķermeniskā pašpieredze vai standartveida introspekcija.”¹ Šķietamība šajā definīcijā nozīmē to, ka

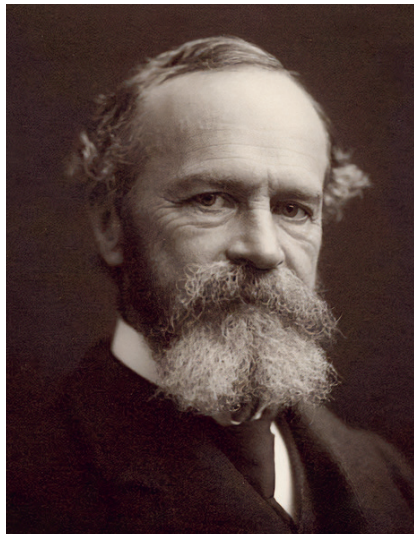
mistiskā pieredze var būt arī nepieredzēta (izfantazēta); nestrukturētība – to, ka pieredzes saturs neļaujas konceptualizācijai; realitātes – to, ka tiek pieļauta vairāku alternatīvu realitāšu eksistence; ķermeniskā pieredze apzīmē nepastarpinātu ķermenisko iesaisti; līdz beidzot definīcija norāda uz neracionāliem (intuitīviem) introspekcijas modiēm. Līdz ar to acīmredzamas kļūst mistiskās pieredzes reprezentācijas problēmas: “Kā piekļūt citai realitātei vai citām realitātēm?” un “Kā izteikt neizsakāmo?”

Vienu no problēmas risinājumiem – fenomenoloģisko deskripciju – piedāvā Viljams Džeimss (*William James*)¹ – psihologs, filozofs, reliģijas pētnieks, kuram ir ievērojama loma 19. gadsimta otrās puses un 20. gadsimta sākuma Amerikas un Eiropas intelektuālajā vidē. Viņa saistība ar fenomenoloģiju ir nepārprotama – formāli nepiederot fenomenologu lokam, kurā viņš bija vairāk atpazīstams kā psihologs un reliģijpētnieks, Džeimss gan ietekmējās no saviem priekšgājējiem un laikabiedriem, gan ietekmēja viņus. Iespējams, drīzāk var runāt par interešu pārklāšanos, nevis ideju pārnesi, domas loku pārklāšanos, var minēt tādus vārdus kā Francs Brentāno (*Franz Brentano*), Edmunds Huserls (*Edmund Husserl*) un Anrī Bergsons (*Henri Bergson*).

¹ Jones, R. and Gellman, J. Mysticism. In: *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, 2022.

<https://plato.stanford.edu/archives/fall2022/entries/mysticism/>

Katra no šīm kovalentajām saitēm ir atspoguļota pētījumos – rakstos un monogrāfijās.² Nemaldoties teorētisko ietekmju labirintos šī raksta ietvaros (raksta mērķis – mistiskās pieredzes analīze), kas neapšaubāmi būtu fascinējošs uzdevums katram filosofijas (un ne tikai filosofijas) vēstures interesentam, vēlos izcelt dažus saskares punktus: 1) apziņas plūsma; 2) tīrā pieredze un un transcendentālais ego; 3) iekšējā laikapziņa; 4) fenomenoloģiskā dekripcija. Tomēr šķiet, ka Džeimsa mistiskās pieredzes apjēguma kontekstā īpaši jāizceļ viņa tīrās pieredzes kā apziņas sliekšņa (un ne tikai sliekšņa) izpratne un pieredzes fenomenoloģiskie apraksti. Fenomenoloģijas mērķis ir būt stingrai, aprakstošai zinātnei, disciplīnai vai pieejai. Fenomenoloģijas aicinājums “Atpakaļ pie pašām lietām” pauž apņēmību vērsties no filosofiskām teorijām un koncepcijām uz intuīciju un parādību tiešajā pieredzē aprakstiem. Fenomenoloģisko aprakstu sākumpunkts ir dzīvespasaule. Kā grāmatā “Citāda Huserls: transcendentālās fenomenoloģijas horizonti” atzīmē Dons Veltons (*Donn Welton*): “.. garīgie procesi nepiederas iekšējai pasaulei, kura tverama vien introspektīvi. Drīzāk tie eksistē, pateicoties attiecībām ar to, kas atrodas ārpus

1 Viljams Džeimss (1842–1910).
Avots: https://lv.wikipedia.org/wiki/Viljams_D%C5%BEeimss

² John Wild “The Philosophy of William James and Franz Brentano: An Inquiry into Phenomenology and Pragmatism”; David C. Lamberth “Intentionality and Consciousness: Franz Brentano and William James”; Frances Conley “Brentano and James: Empirical and Intentional Theories of Mind”; Richard Cobb-Stevens “William James, Edmund Husserl, and the Grounding of Intentionality”; Ilya Farber “The Stream of Consciousness and Phenomenology: William James and Edmund Husserl”; Richard M. Zaner “James and Husserl: The Foundations of Meaning”; Arthur Mitchell “Bergson and American Pragmatism: An Inquiry into the Influence of Bergson on James, Dewey, and Whitehead”; Suzanne Guerlac “The Stream of Consciousness and the Duration of Life: William James and Henri Bergson”; Horace Meyer Kallen “William James and Henri Bergson: A Study in Contrasting Theories of Life”.

THE JOURNAL OF PHILOSOPHY
PSYCHOLOGY AND SCIENTIFIC METHODS

A SUGGESTION ABOUT MYSTICISM

MUCH interest in the subject of religious mysticism has been shown in philosophic circles of late years. Most of the writings I have seen have treated the subject from the outside, for I know of no one who has spoken as having the direct authority of experience in favor of his views. I also am an outsider, and very likely what I say will prove the fact loudly enough to readers who possibly may stand within the pale. Nevertheless, since between outsiders one is as good as another, I will not leave my suggestion unexpressed.

- 2 Viljama Džeimsa raksta "Ieteikums kā domāt par misticismu" pirmpublicējuma fragments

tās.”³ Tā arī Džeimss darbā “Reliģiskās pieredzes daudzveidība”⁴ sāk izpēti, aprakstot dažādus gadījumus – reliģisko atklāsmi, zāļu izsauktās halucinācijas, *déjà vu* piedzīvojumu, dabas vērojumu –, atklājot kopīgas struktūras. Taču, aprakstot mistiskos apziņas stāvokļus, pēc Džeimsa domām, zaudējam nepastarpināto pirmskognitīvo pieredzi, jo nākas piedzīvoto izteikt vārdos, tātad konceptualizēt. Tad kā gan piekļūt vārdos neizsakāmajam? Džeimsa atbilde uz to – piedāvājot pieredzes aprakstus.

1910. gada 17. februārī, neilgi pirms savas nāves, Džeimss publicē rakstu “Ieteikums, kā domāt par misticismu”⁵ 2, ko var uzlūkot kā sava veida mistiskās pieredzes manifestu. Viņš atzīst: “Vairums publikācijās, ko esmu redzējis, misticisms tiek aplūkots no ārienes, jo es nepazīstu nevienu, kurš spējis savu viedokli paust, balstoties nepastarpinātā iekšējā pieredzē. Arī es esmu vērotājs no malas, un ļoti iespējams, ka tas, ko teikšu, to pietiekami uzskatāmi pierādīs varbūtīgi neitrāliem lasītājiem. Tomēr, par spīti tam, nekautrēšos izteikt savu viedokli, jo šajā jautājumā mēs visi – vērotāji no malas – esam gana vienlīdzīgi.”⁶ Džeimsa galvenā atziņa ir tā, ka “.. mistiskās intuīcijas stāvokļi var būt tikai ļoti pēkšņi, bet izteikti ikdienišķā “apziņas lauka paplašinājumi””.⁷ Tas liek mums domāt par apziņas sliekšņa un malojumu jēdzieniem – par to, kas ir viņpus un šaipus sliekšņa. Citējot Džeimsu: “.. paplašinājums, ja vien nemaldos, ir būtiska pārrobežu teritorijas izplešanās tādā veidā, ka apziņas laukā iekļaujas teritorijas, kas parasti ir ārpus tā, notiek apziņas sliekšņa

³ Welton, D. *The Other Husserl: The Horizons of Transcendental Phenomenology*. Bloomington: Indiana University Press, 2000, p. 17.

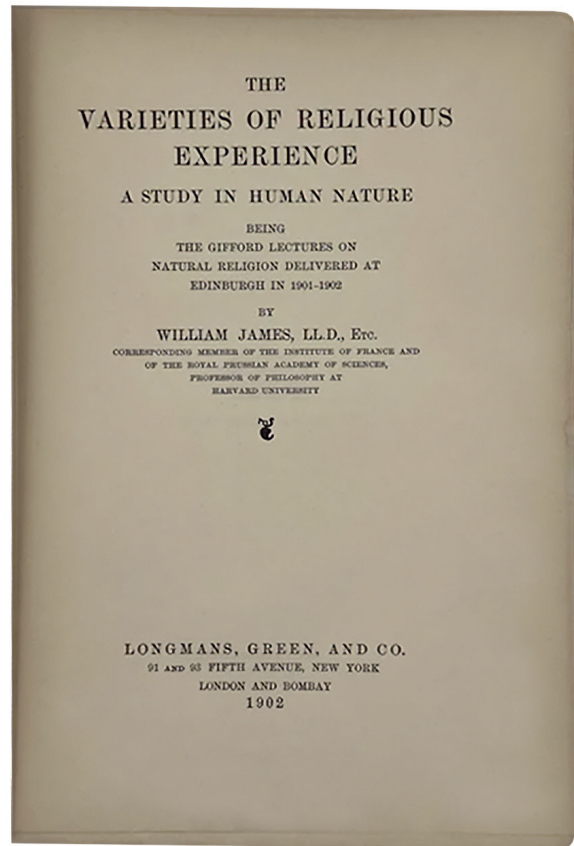
⁴ James, W. *Varieties of Religious Experience. A Study in Human Nature*. London and New York: Routledge, 2002.

⁵ James, W. A Suggestion about Mysticism. *The Journal about Philosophy, Psychology and Scientific Methods*, 7 (4), 1910, pp. 85–92.

⁶ Turpat, 85. lpp.

⁷ Turpat.

pārbīde.”⁸ Šī stāvokļa apzīmēšanai autors lieto vārdu salikumu “mistiskais paroksisms” jeb visu izjūtu neizskaidrojams saasinājums, jauns sevis redzējums. Sliekšņa izžušana (vai pazeminājums) nenozīmē to, ka gūstam jaunus iespaidus, jo tiem nepieciešama fiziskā stimulācija (gan iespējama, ja lieto apziņu izmainošas ķīmiskas vielas), bet gan drīzāk to, ka “priekšplānā vienlaikus izvirzās līdz šim neapzinātais – atmiņas, jēdzieni, emocijas, kā arī lietu un parādību saites utt.; un, ja šis juteklisko klātesamību skaujošais nimbs ir pietiekami plašs un visi tā elementi ir saistītā līdzsvarā, ir izpildīti priekšnosacījumi, lai šādu apziņu definētu kā mistisku visās tās izpausmēs.”⁹ Mistiskās apziņas forma ir intuitīva, izteikti individuāla, tāpēc vienīgais teorētiskās konceptualizācijas ceļš ir fenomenoloģiskā deskripcija. Šajā rakstā Džeimss piedāvā četrus sava mistiskā pieredzējuma aprakstus. Noslēgumā viņš uzdod vairākus jautājumus: “Esmu aplūkojis misticisma fenomenu, atklājot dažādus apziņas stāvokļus. Bet vai vispār eksistē tāda apziņa, kas gaida būt atsedzama? Un vai patiesībā tā ir realitātes atsegšana?”¹⁰ Viņš atstāj šos jautājumus atklātus jeb, citiem vārdiem sakot, viņš piedāvā dažādus skatpunktus, dažādas perspektīvas. Šī raksta uzdevumi (kas nosaka raksta struktūru) ir 1) aplūkot mistisko apziņas stāvokļu raksturojumus darbā “Reliģiskās pieredzes daudzveidība” **3**; 2) analizēt tīras pieredzes un apziņas sliekšņa (malojuma) jēgumus Džeimisa radikālā empirisma kontekstā, jo tieši mistiskā pieredze ir koncentrēts pirmsrefleksīvās pieredzes gadījums. Kā atzīst R. Stīvenss (*R. Stevens*): “Džeimss atgriešanās pie tīras pieredzes notiek, nepastarpināti aprakstot mūsu sākotnējo saskari ar pirmsrefleksīvu

3 Viljama Džeimisa darba “Reliģiskās pieredzes daudzveidība” pirmizdevuma titullapa

⁸ James, W. A Suggestion about Mysticism. *The Journal about Philosophy, Psychology and Scientific Methods*, 7 (4), 1910, p. 85.

⁹ Turpat, 86.–87. lpp.

¹⁰ Turpat, 92. lpp.

uztveru struktūru lauku, no kura tiek atvasināti visi konceptuālie jēgas modeļi.”¹¹

Mistisko apziņas stāvokļu klasifikācija

Džeimsa raksts “Ieteikums, kā domāt par misticismu” var tikt uzlūkots kā kvintesenciāls misticisma kā fenomena raksturojums, proti, misticisms ir spēcīgi izteikts, individuāls, patību transformējošs kontakts ar pārdabisku realitāti. Jāatzīmē, ka šis uzlūkojums visai tieši sasaucas ar reliģijas fenomenologa Rūdofa Oto (*Rudolph Otto*) 4 numinozā raksturojumu – *mysterium tremendum et fascinans*, kur *mysterium tremendum* ir apjauta par kaut ko noslēpumainu, pārmācošu, draudīgu, kura priekšā sajūtamies mazi un pazemīgi, ietekmēt situāciju nespējīgi; *mysterium fascinans* – sajūta par kaut ko aizraujošu, iekārojamu, labu, gādīgu un mierinošu, kas piepilda mūs un tādējādi rada unikālu garīgu pārdzīvojumu (svētlaimi).¹² Tomēr Oto pievēršas tieši reliģiskai (svētuma) pieredzei, bet Džeimss analizē mistiskā fenomenu no vairākiem viedokļiem: epistemoloģiskā, psiholoģiskā, metafiziskā un normatīvā. Citiem vārdiem sakot, viņu interesē gan pragmatika, gan psiholoģiskie stāvokļi, gan arī reliģiskās kopdzīves formas. Loģiski rodas jautājums: vai Džeimssam reliģiskā pieredze un mistiskā pieredze ir viens un tas pats fenomens, tikai dažādi nosaukti? Lai arī viņš pats nepārprotamu atbildi nedod. No vienas puses, mistiskā pieredze ir specifiska reliģiskās pieredzes forma, kas atbilst noteiktiem raksturojumiem, līdz ar to jāsecina, ka reliģiskā pieredze ir plašāks jēdziens, kas ietver sevī mistiskos apziņas stāvokļus. Kamēr, no otras puses, sasniegt mistiskos apziņas stāvokļus, pēc Džeimsa domām, var arī ar ķīmisku substanču starpniecību (viņš apraksta šādus eksperimentus pašam ar sevi). No tā būtu

¹¹ Stevens, R. *James and Husserl: The Foundations of Meaning*. The Hague: Martinus Nuhoff, 1974, p. 4.

¹² Otto, R. *The Idea of the Holy*. Oxford, UK: Oxford University Press, 1958.

jāsecina, ka mistiskā pieredze ir aptverošāks fenomens un ietver sevī reliģisko pieredzi kā vienu no izpausmes formām. Taču, tā kā mūsu uzmanības centrā ir mistiskie apziņas stāvokļi, pievērsīsimies šī fenomena aprakstiem darbā “Reliģiskās pieredzes daudzveidība”.

Džeimsa darbam “Reliģiskās pieredzes daudzveidība”, kas pirmo reizi publicēts 1902. gadā, ir īpaša loma viņa pētnieciskās darbības kopuzlūkojumā, jo tas iezīmē pagrieziena punktu – pāreju no apziņas plūsmas problemātikas analīzes “Psiholoģijas principos”¹³ pie tīrās pieredzes aprakstiem; no introspekcijas pie domas objektiem, kas priekšstatīti pieredzē; no retrospektīvas refleksijas pie primitīvāka strāvojuma, ko raksturo iekšējā laikapziņa un intencionalitāte. Lai arī Džeimsa darbu no mūsdienām šķir 122 gadi, tajā izvērstās tēmas skan aktuāli arī tagad, liekot jautāt, kā iespējama citāda – neracionāla – realitātes pieredze?

“Reliģiskās pieredzes daudzveidības” teksta pamatā ir Džeimsa nolasītās Giforda (*Gifford*) lekcijas Edinburgā 1901. un 1902. gadā.¹⁴ Tas nosaka arī darba struktūru – iedalījumu nodaļās, katrā no tām viena vai divas lekcijas. Džeimsa domas virzību atklāj nodaļu nosaukumi: “Reliģija un neiroloģija”, “Izpētes priekšmeta raksturojums”, “Nesaredzamā realitāte”, “Veselās apziņas reliģija”, “Slimā dvēsele”, “Sašķeltā patība un tās vienošanas process”, “Konversija”, “Svētums”, “Svētuma vērtība”, “Misticisms”, “Filosofija”,

¹³ James, W. *The Principles of Psychology*. Vols 1–2. Mineola, NY: Dover Publications, 1950.

¹⁴ Lekciju ciklu, kas nosaukti lorda Ādama Giforda vārdā, kopš 1887. gada tiek lasīti vēsturiskajās Skotijas universitātēs Glāsgovā, Edinburgā un Aberdinā. Lektoru ir tādas personības kā Džozaija Roiss (*Josiah Royce*), Džeimss Adamss (*James Adams*), Etjēns Žilsons (*Etienne Gilson*), Kārls Barts (*Karl Barth*), Gabriels Marsels (*Gabriel Marcel*), Pols Tilihs (*Paul Tillich*), Hanna Ārente (*Hanna Arendt*) un daudzi citi. Iespēja lasīt šīs lekcijas tiek uzskatīta par vienu no cienījamākajiem skotu akadēmiskās vides pagodinājumiem.

“Citi raksturojumi”. Proti, Džeimss iesāk ar reliģijas neteoloģisku raksturojumu (reliģija kā cilvēku kopības forma, rituāls un nervu sistēmas stāvoklis), turpina ar cilvēku tiekšanās pēc pārpasaulīgā/nesaredzamā/neizsakāmā aprakstiem, sekulāro reliģiju un pirmskristīgajiem ieskatiem, ko reprezentē Volta Vitmena (*Walt Whitman*) dzeja un grieķu mīti. Šo visu kopumā var raksturot kā izpētes lauka iezīmējumu, lai tālāk pievērstos tieši reliģisko (mistisko) apziņas stāvokļu raksturojumam. Šo stāvokļu būtiska iezīme, pēc viņa domām, ir nelaimīgā apziņa jeb slimā dvēsele, reliģijai te ir dvēseles dziedināšanas loma, kuras rezultāts ir reliģiskā konversija. Visnozīmīgākā nodaļa šī pētījuma kontekstā ir tā, kas veltīta misticismam – tā dažādo formu raksturojumiem. Bet vai viņu interesē mistiskais kopumā? Atbilde ir nē – Džeimsa uzmanības laukā nonāk tās mistiskās pieredzes izpausmes, kurām raksturīgas četras pamatiezīmes.

Kā pirmo no mistiskās pieredzes raksturojumiem Džeimss min tās neizsakāmību. Proti, cilvēki, kas piedzīvojuši mistiskos apziņas stāvokļus, atgriezušies ikdienas aprītē, nespēj adekvāti aprakstīt to, kas ar viņiem noticis, jo ar vārdiem nepietiek. “No tā izriet tas, ka vērtība ir tikai tiešā, nepastarpinātā pieredze; to nevar izteikt vai nodot citiem. Šajā ziņā mistiskie stāvokļi līdzinās drīzāk sajūtu, nevis intelekta stāvokļiem. Nevar izskaidrot cilvēkam, kas pats to nav nekad izjutis, ko šī pieredze nozīmē un kāda ir tās vērtība. Ir jābūt muzikālajai dzirdei, lai novērtētu simfoniju; ir jāpiedzīvo milas jūtas, lai izprastu mīlētāja prātu. Ja mums nav sirds vai dzirdes, mēs nevaram pareizi saprast mūziķi vai mīlētāju, visdrīzāk uzskatīsim viņu par ārprātīgu vai absurdu.”¹⁵

Otra pieredzes iezīme ir tās noētiskā kvalitāte. Lai gan Džeimss asociē mistisko pieredzi ar jūtām (jūtu stāvokļiem), tomēr tajā pašā laikā viņš uzsver to, ka pieredzes rezultātā rodas zināšanas par būtisko, cilvēks kļūst par

4 Rūdolfs Oto (1869–1937).

Avots: <https://traditiononline.org/the-best-the-idea-of-the-holy/>

¹⁵ James, W. *Varieties of Religious Experience*, p. 295.

slēpto zināšanu nesēju. Mistiskie stāvokļi ir “ielūkošanās patiesības dzīlēs, kuras neskar diskursīvais intelekts”.¹⁶ Šis slēptās zināšanas, kuras nav iespējams izteikt vārdos, daudzējādā ziņā veido mūsu ikdienas nemistiskās domāšanas pamatu. Mēs esam izredzētie, jo zinām to, kas nav apjaušams citiem.

Trešā mistisko stāvokļu noteiksme ir to islaicīgums, pārņemamība. Izņemot atsevišķus gadījumus, tie nav ilgāki par pāris stundām, un bieži, atgriežoties realitātē, atmiņas par tiem ir tikai fragmentāras. Taču, ja stāvokļi atkārtojas, mistiķis spēj tos atpazīt un saistīt ar iepriekš pieredzēto. Te Džeimsa interpretācijā saskatāma pretruna: no vienas puses, viņš akcentē mistisko stāvokļu spontanitāti, no otras puses – vairākkārtējs pārdzīvojums paredz pieredzes pakāpenisku bagātināšanos, turpināšanos. Autors nesniedz skaidrojumu, drīzāk demonstrē šī fenomena neviennozīmīgo iedabu. Ir pētnieki, kas uzskata, ka šāds neviennozīmīgums izriet no paša Džeimsa ierobežotajām zināšanām par Austrumu mistiskajām praksēm, tādām kā sufisms, hinduisms, dzenbudisms, kas uzskata, ka iespējams sasniegt permanentu mistiskās apziņas stāvokli.¹⁷

Kā pēdējo un ceturto mistisko apziņas stāvokļu raksturojumu Džeimss min pasivitāti. Viņš atzīst: lai arī mistiskos stāvokļus iespējams izsaukt, veicot noteiktus rituālus un ķermeniskās prakses, tomēr mistiķis pats jūtas kā kādu augstāku, no viņa neatkarīgu spēku varā nonācis. Šis spēks nosaka viņa esamību un pasaules redzējumu.

Ņemot vērā šos četrus raksturojumus un vispārinot, var secināt, ka Džeimsa ieskatā mistiskās pieredzes ir spēcīgas, personību pārveidojošas pieredzes saskarsmē ar pārdabisko realitāti. Vai tā vienmēr ir reliģiska pieredze? Jā un nē. Ja reliģiju, kā uzskata

Džeimss, interpretējam kā latīņu *religio* (saisība, pienākums, apbrīna), tad – jā, mistiskā pieredze ir reliģiska. Savukārt, ja uzlūkojam kā ķīmisku preparātu vai mākslas darba vērojuma izsauktu apziņas stāvokli, tad, protams, nē. Tomēr jāatzīst, ka abos gadījumos apziņas stāvokļiem ir līdzīgas izpausmes, to apraksti padara iespējamu fenomenoloģisko deskripciju.

Tālāk Džeimss piedāvā mistisko apziņas stāvokļu klasifikāciju atkarībā no tā, vai šīs pieredzes ir “mazāk reliģiskas” vai “vairāk reliģiskas”. Tas nozīmē: lai arī ne katra mistiskā pieredze aprakstāma kā reliģiska, tomēr, pēc Džeimsa domām, jo mistiski piesātinātāka tā ir, jo reliģiskāka. Zemāko vietu šajā klasifikācijā ieņem pieredžu kopums, kas saistīts ar ieklausīšanos teiktajā – vārdos un frāzēs, meklējot slēpto jēgu; iedziļināšanos mākslas darbos, emocionāli reaģējot uz tiem un saskatot slēptos apvāršņus: “Mēs spējam vai nespējam ieklausīties mākslas mūžīgā iekšējā vēstījumā atkarībā no tā, vai esam saglabājuši vai zaudējuši savu jutīgumu attiecībā pret mistiskā izpausmēm.”¹⁸ Nākamajā līmenī ievietojami mistiskās pieredzes fenomeni, kurus parasti apzīmē ar terminu *déjà vu*, proti, sajūtas, ka kaut kas jau reizi bijis piedzīvots (te jāatceras iepriekš aprakstītā pretruna starp mistiskās pieredzes islaicīgumu un spēju atpazīt iepriekš piedzīvoto). Džeimss uzskata, ka mistiskā pieredze nav ikdienišķa pieredze, tā ir radikāli atšķirīga, ne katrs cilvēks to piedzīvo; acimredzot ir jāpiemīt īpašam uztverīgumam vai realitāti radikāli mainošiem apstākļiem. Viņš raksta: “Eksistē tādi sentimentālās un mistiskās pieredzes momenti, kuriem piemīt neapstrīdama vara pār mums. Taču šādi momenti ir reti, tos nepiedzīvo ikkatrs; tie var būt nesaistīti ar ikdienas pieredzi vai pat būt pretrunā ar to.”¹⁹ Kā augstāko mistiskās pieredzes pārdzīvojuma pakāpi Džeimss min spontāno reliģiski mistisko pieredzi. Šai pieredzei veltīta īpaša nodaļa – “Nesaredzamā realitāte”. Te Džeimss akcentē

¹⁶ James, W. *Varieties of Religious Experience*, p. 295.

¹⁷ Barnard, G. W. *Exploring Unseen Worlds: William James and the Philosophy of Mysticism*. Albany: State University of New York Press, 1997.

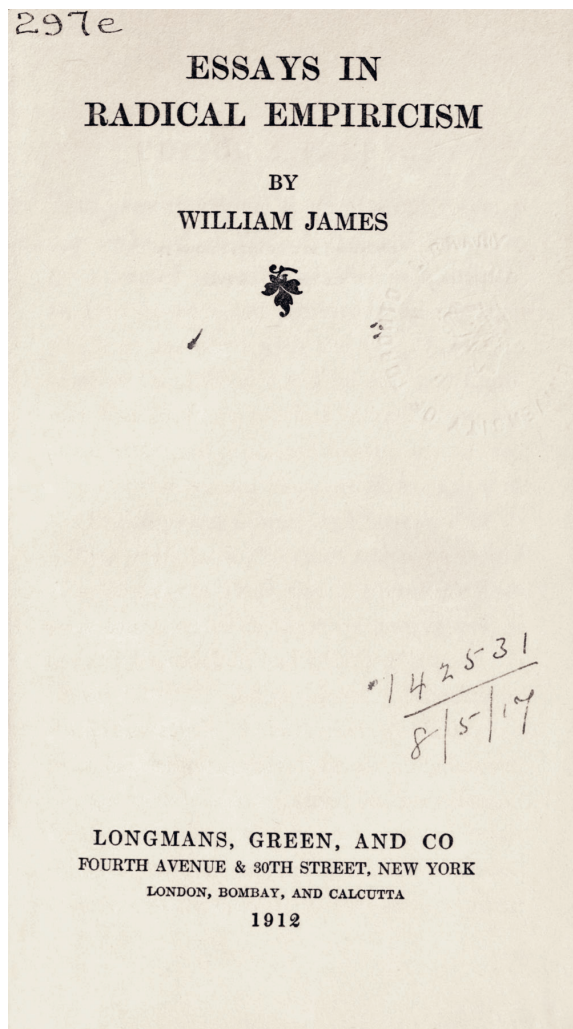
¹⁸ James, W. *Varieties of Religious Experience*, p. 297.

¹⁹ Turpat, 18. lpp.

mistiskās pieredzes lomu ticības gara pasaules tapšanā un stiprināšanā. Džeimss bija protestants, un šķiet, viņam būtu jārunā par kristīgi mistisko pieredzi – par reliģiskās atklāsmes brīžiem, kas apvērš visu līdzšinējo cilvēka pieredzi. Jā, viņš min, piemēram, Svētās Terēzes no Avilas atklāsmes, tomēr tajā pašā laikā atzīmē spontānā reliģiskā pārdzīvojuma līdzību ar halucinācijām. Lai arī halucinācijas ne vienmēr ir reliģiskas, tās ilustrē ticības nesaredzamajai pasaulei realitātes fenomenu. “Bieži gadās, ka halucinācija nav pilnībā noformēta: cilvēks vienkārši sajūt “klātesamību” savā istabā, šis kaut kas atrodas noteiktā vietā, vērsts noteiktā virzienā, tas ir reāls visempātiskākajā šī vārda nozīmē, tas parādās pēkšņi un tikpat pēkšņi nozūd – ne redzēts, ne dzirdēts, ne sataustīts, ne aptverts parastā veidā.”²⁰ Citiem vārdiem sakot, Džeimssam misticisms nav nekas cits kā ticība nesaredzamās pasaules realitātei, to var uztvert tikai un vienīgi caur individuālo pieredžu aprakstiem. Viņš raksta: “Es patiesi domāju, ka personiskā reliģiskā pieredze sakņojas mistiskos apziņas stāvokļos un centrējas ap tiem.”²¹

Tīrā pieredze kā robeža un apziņas sliekšnis

Nesaredzamo (mistisko) realitāti var raksturot arī kā viņpus apziņas sliekšņa realitāti. Tīrās pieredzes analīzei Džeimss īpaši pievēršas darbā “Esejas radikālajā empīrismā”²², 5 sniedzot dažādus pieredzes raksturojumus. Jau sākotnēji Džeimss uzsver to, ka tīrā pieredze nav kas viendabīgs – tā vienlaikus ir subjektīva un objektīva. Radikālais empīrisms nevis uztver saistības (vienojošas un šķirošas) kā racionālus

- 5 Viljama Džeimss darba “Esejas radikālajā empīrismā” pirmizdevuma titullapa.
Avots: <https://archive.org/details/essaysinradicale00jameuoft/page/n7/mode/2up>

²⁰ James, W. *Varieties of Religious Experience*, p. 50.

²¹ Turpat, 294. lpp.

²² James, W. *Essays in Radical Empiricism. A Critical Edition*. Lanham, Boulder, New York, London: Lensington Books, 2022.

secinājumus, kas izriet no empīriskiem datiem, bet gan uzsver pieredzes nepārtrauktību. Tāpat radikālais empīrisms vairās no subjekta un objekta pretstatījuma. Citiem vārdiem sakot, zināšanas par sajūtamā realitāti ir ieaustas jau pašā pieredzes struktūrā. “.. mēs droši varam teikt, ka mūsu domāšanas objekts ir klātesošs jau sākotnēji, pat ja *sākotnēji* mūsos nebija nekā cita kā vien substantīva pieredze, līdzīga citām pieredzēm, kurai nepiemīt paštranscendence un kuras vienīgais noslēpums ir pašas rašanās un pāriešana citā substantīvā pieredzē caur saistošiem, pārejošiem pieredzes stāvokļiem.”²³ Tādējādi jautājums par to, kā viena lieta var izziņāt citu, zaudē aktualitāti – tiek atcelts subjekta/objekta pretstatījums, kā arī pilnībā atzīts apziņas intencionālais raksturs. Kā gan iespējams, ka vienā un tajā pašā laikā pieredze var būt subjektīva un objektīva? Kā pieredzi vienlaikus var uzlūkot kā subjektīvu un objektīvu – lietu un lietas apziņas pieredzi? Tas iespējams, ja abi procesi (apziņa un realitāte) krustojas. Džeimss min analogiju – punkts var atrasties uz divām līnijām vienlaikus, ja šīs līnijas krustojas. Šī sākotnējā pieredze ir nesašķelta, tādēļ Džeimss to sauc par “tīro pieredzi” – nereflektētu, netematizētu, nenoformētu sākotnējo jēgu kopumu. Šis krustpunkts tad arī ir apziņas sliekšnis – no šīs vienas vienīgās vietas ir iespējams mest skatu abos virzienos. “Es uzskatu: ja sākam ar apgalvojumu, ka pasaulē eksistē tikai viens sākotnējais materiāls, no kā sastāv viss, un ja mēs nosaucam šo materiālu par “tīro pieredzi”, tas var izskaidrot izziņas procesu kā īpašas attiecības, kurās laiku pa laikam var ielauzties tīrās pieredzes fragmenti. Pašas attiecības pieder tīrajai pieredzei, kur viena daļa kļūst par zināšanu nesēju – izziņātāju, kamēr otra daļa kļūst par izziņas objektu.”²⁴ Taču tīrā pieredze nav viendabīgs materiāls, to veido dažādas izjūtas un sākotnējie priekšstati. Darbā “Reliģiskās pieredzes daudzveidība” Džeimss

raksturo pieredzes fragmentus šādi: “Apziņas lauks *plus* tās sajūts vai reflektēts objekts, *plus* attieksme pret objektu, *plus* paša cilvēka apziņa – šāds personiskās pieredzes fragments, iespējams, ir niecīgs, taču tas ir nozīmīgs; ne dobs, ne abstrakts pieredzes elements, kāds būtu “objekts”, ja to aplūkotu atrauti no visa. Tas ir *pilnīgs* fakts, lai arī iespējami nenozīmīgs; tas piederas realitātei, lai arī kāda tā būtu.”²⁵ Tīrās pieredzes laukā nav fona un priekšplāna, nav objekta un subjekta, nav sevis un citu, ir tikai neapstrādāti tīras pieredzes fragmenti, kurus savstarpēji saista pašidentitātes attiecības. Es pārdzīvoju realitāti kā šķietami atsevišķu tīras pieredzes mirkļu virkni, un tomēr katrs no šiem mirkļiem tiek piedzīvots kā man personiski piederošs.

Kopumā ņemot, Džeimsa sacerējumos var izšķirt piecus termina “tīrā pieredze” lietojumus: 1) tīrā pieredze kā nepastarpināti klātesošais; 2) tīrā pieredze kā vēl viens termins sajūtu apzīmēšanai; 3) tīrā pieredze kā intelektuāli neapverams lauks; 4) tīrā pieredze kā robeža; un 6) tīrā pieredze kā metodoloģisks postulāts.

Tīrā pieredze savā nepastarpinātajā dotībā ir sava veida perceptuāla klātesamība, kas ietver nemītīgas pārejas starp pagātņi, tagadni un nākotni. Tā ir pagātnes pieredze, ciktāl tā ir pagātnes turpinājums; tā attiecas uz nākotni, ja vien nākotne, kad atnāks, būs tās turpinājums. “Klātesoša acumirkļa lauks vienmēr ir pieredze tās “tīrajā” stāvoklī, vienkārša, nenoteikta aktualitāte, kaut kas vēl nediferencējies lietā un domāšanā, kas ir tikai varbūtīgi uzlūkojams kā objektīvs fakts vai kāda viedoklis par faktu.”²⁶ Šādā situācijā citādība nepastāv. Tomēr, par spīti tīrās pieredzes neitralitātei, tā ir būtiski intencionāla, jo jau sākotnēji ietver mērķobjektus.

Pēc Džeimsa domām, tīrā pieredze kalpo īpašu sajūtu apzīmēšanai. Ikkatras sajūtas un

²³ James, W. *Essays in Radical Epiricism. A Critical Edition*, p. 21.

²⁴ Turpat, 2. lpp.

²⁵ James, W. *Varieties of Religious Experience*, p. 285.

²⁶ James, W. *Essays in Radical Epiricism. A Critical Edition*, p. 27.

jūtas raksturo tendence izpausties vārdiski, tas ir, iegūt fiksētu formu, kamēr tīrā pieredze ir tas, kas paliek ārpus jeb, citiem vārdiem sakot, tā saistīta ar neverbalizētām izjūtām. "Tikai jaundzimušajiem vai cilvēkiem, kuri modušies no komai līdzīga miega, reibuma, slimībām vai sitienā gūtajām traumām var šķietami piemist tīrā pieredze šī vārda burtiskā nozīmē, kā pieredze, kas vēl nav kļuvusi par kaut kā pieredzi."²⁷

Tīrā pieredze nav teorētiski apgūstama, jo tā ir pirmsrefleksīva. Tā ir aprakstāma kā nepastarpināti dzīvotā tagadne; vienīgais, kas ļauj aprakstīšanai aizvien no jauna, ir pārdzīvojamie pārejas stāvokļi, kur pagātnes vairs nav, bet nākotne vēl nav iestājusies.

Tāpat Džeimss atzīst to, ka tīrā pieredze ir apzinātā un neapzinātā, izsakāmā un neizsakāmā sliekšnis, kas šķir, bet vienlaikus ļauj ielūkoties tajā, kas atrodas aiz tā. Savā ziņā tas ir apziņas robežstāvoklis, un mistiskās pieredzes dažādos kontekstos apraksti sniedz iespēju šo stāvokli skatīt no fenomenoloģijas viedokļa. "Afektīvo pieredžu gadījumā mums nav jābūt konsekventiem, tāpēc mēs atļaujamies tām brīvi plūst, dažkārt saistot tās ar mūsu izjūtām, dažkārt fiziskām realitātēm atkarībā no savas iegribas vai situācijas. Tādējādi šīs pieredzes, kas nebūt nav pretrunā ar tīrās pieredzes filozofiju, kalpo tās patiesuma apstiprinājumam."²⁸

Savukārt tiro pieredzi kā metodoloģisku postulātu, iespējams, vislabāk raksturo Džeimsa izteikums: "Viss reālais ir kaut kur piedzīvojams, un katrai piedzīvotai lietai kaut

kur ir jābūt reālai."²⁹ Proti, viņš uzsver to, ka ikkatra pieredze ir daļa no visaptveroša attiecību tīklojuma un tāpēc dažādo (tajā skaitā mistisko) pieredžu apraksti ļauj tuvoties mistiskā fenomena izpratnei.

Noslēgums

Mistiskā pieredze nav tikai mūsu ikdienas pieredzes paplašinājums. Tas nav apziņas stāvoklis, kas paceļ mūs pāri fiziskai realitātei, kurā mītam. Ja mēģinātu to raksturot tikai kā saasinātu realitātes izjūtu, tad rezultātā mēs nonāktu pie izkropļotas pasaules ainas. Mistiskā pieredze jeb kosmiskā apziņa (Džeimsa terminoloģijā) ir pēkšņa dziļākas patiesības apzināšanās, atskaņas no kuras var saglabāties kādu laiku. Citiem vārdiem sakot, lai arī pieredze ir īslaicīga, tā transformē pašu personības būtību. Pēc Džeimsa domām, vienīgais veids, kā varam pietuvināties mistiskās pieredzes sapratnei, ir pieredzes apraksti jeb fenomenoloģiskā deskripcija. Lai arī viņa darbs "Reliģiskās pieredzes daudzveidība" pirmajā acu uzmetienā var šķist pārlietu empīrisks, tomēr, izsekojot darba struktūrai un iedziļinoties izklaidētajā (ne kompaktā) argumentācijā, var secināt, ka Džeimsa mērķis ir atklāt mistiskās pieredzes fenomenu tā daudzveidīgumā, neassociējot to tikai un vienīgi ar reliģisko pieredzi. Tieši tādēļ šis un arī daudzi citi viņa sacerējumi nav zaudējuši aktualitāti mūsdienās, interesenti un pētnieki atgriežas pie tiem aizvien no jauna.

²⁷ James, W. *Essays in Radical Empiricism. A Critical Edition*, p. 35.

²⁸ Turpat, 54.–55. lpp.

²⁹ James, W. *Essays in Radical Empiricism. A Critical Edition*, p. 63.

Avoti un literatūra

Barnard, G. W. *Exploring Unseen Worlds: William James and the Philosophy of Mysticism*. Albany: State University of New York Press, 1997.

James, W. *Essays in Radical Empiricism. A Critical Edition*. Lanham, Boulder, New York, London: Lexington Books, 2022.

James, W. A Suggestion about Mysticism. *The Journal about Philosophy, Psychology and Scientific Methods*, 7 (4), 1910.

- James, W. *The Principles of Psychology*. Vols 1–2. Mineola, NY: Dover Publications, 1950.
- James, W. *Varieties of Religious Experience. A Study in Human Nature*. London and New York: Routledge, 2002.
- Jones, R.; Gellman, J. Mysticism. In: *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, 2022. <https://plato.stanford.edu/archives/fall2022/entries/mysticism/>.
- Otto, R. *The Idea of the Holy*. Oxford, UK: Oxford University Press, 1958.
- Stevens, R. *James and Husserl: The Foundations of Meaning*. The Hague: Martinus Nuhoff, 1974, p. 4.
- Welton, D. *The Other Husserl: The Horizons of Transcendental Phenomenology*. Bloomington: Indiana University Press, 2000, p. 17.